

SOKFÉLE UTAZÁS

Térey János: *Termann hagyományai*

Varsói útitársaimnak ajánlom

„Jelenkori háborús regény”¹ volt a *Café Autodafé*, ami a fiatal Térey több korábbi regénykísérlete után az 1990-es évek közepére készült el, ám sosem jelent meg: a szerző visszakérte az elfogadott kéziratot a kiadótól.² Kevésbé ismert tény, hogy egyszerre kezdett versben és prózában alkotni, regényírással 1988 óta próbálkozott.³ A publikálatlan *Café Autodafé* „romjain [...]”, a személyességre helyezve a hangsúlyt⁴ született első novelláskötete, az 1997-ben kiadott *Termann hagyományai*.⁵

A Téreyvel foglalkozó írások ritkán említik a novelláskötetet, és szerzője is, alig néhány évvel később, lekicsinylően szólt róla: a recepció és Térey is általában sikerületlen kísérletként, zsákutcaként értékeli. Újraírt szöveggel, *Termann hagyatéka* címmel 2012-ben jelent meg második kiadása.⁶ Ha egyenletes színvonalúnak nem is nevezhető a *Termann hagyományai*, számos tekintetben jelentős mű. Újat hozott például a Térey-életmű város- és térábrázolása tekintetében;⁷ narrációs és stílári szempontról a kilencvenes évek magyar prózájában tökéletesen egyedül és innovatív; a különféle tudatállapotok, például kábítószeres hallucinációk ábrázolásában pedig kifejezetten előremutató. A továbbiakban ezeket a témákat járom körül.

Az elbeszélésciklus⁸ a Debrecenből Budapestre költöző fiatal Termann Dezső életese-ményeit közvetíti, egyes szám első személyű narrációval (két kivétellel: a *Café Autodafé* és a *Délszak* harmadik személyű). A nevelődési történetként felfogható, egymással lazán összefüggő novellák a felnőttkor küszöbén mutatják a saját önálló identitását kialakítani igyekvő főhőst. Minden cselekményelem e célnak van alárendelve, ahogy az események és tudatállapotok írásos rögzítésére utaló metairodalmi gesztusok is.⁹ A budapesti színhelyek mellett fontos szerepe van Termann és barátai életében az utazásoknak: nyaralnak az Ad-

¹ Térey János: A *Café Autodafé* vendégei. Bán Magda interjúja [2012], in: Térey János: *Szükséges fölösleg. Összegyűjtött interjúk*, szerk. Darvasi Ferenc (Jelenkor, Budapest, 2022), 322–328., 325.

² A regényt később technikai hiba folytán – a *Termann hagyományai* helyett – be is tördelték. Ha ennek fennmaradt is példánya, jelenleg nem ismeretes.

³ Térey János: Természetes arrogancia lírában és prózában. Bóday Péter Pál interjúja [1993], in: Térey, *Szükséges fölösleg*, i. m., 5–7., 5.

⁴ Térey János: A színész sohasem választ. Poós Zoltán interjúja, in: Térey, *Szükséges fölösleg*, i. m., 724–734., 724.

⁵ Térey János: *Termann hagyományai* (Seneca, Budapest, 1997).

⁶ Ebben a dolgozatban a novelláskötet második kiadásával (*Termann hagyatéka* [Libri, Budapest, 2012]) nem foglalkozom. Az átírást értelmeztem korábbi írásomban: Újraírt pályakezdés prózában. Térey János novelláskötete 1997-ben, 2012-ben és azután, *Alföld*, 2022/5, 71–84.

⁷ Erről lásd tanulmányomat: Warszawa/Dresden. Városok és építészet Térey János 1990-es évekbeli költészetében, *Literatura*, 2023/4.

⁸ A műfaj értelmezéséhez lásd Hajdu Péter: Az elbeszélésciklusok elmélete, *Literatura*, 2003/2, 163–184.

⁹ Vö. Bengi László: Krónikás és filológus. Térey János: *Termann hagyományai*, *Alföld*, 1998/7, 97–106., 105.

rián és a Balatonnál, elutaznak Varsóba, Krakkóba, Londonba, Erdélybe, Dezső Párizsba is eljut.¹⁰ Több novella címe is utazásra, helyváltoztatásra utal: *Termann merül, Próbaút, A mézeshét, Délszak*. De utazásként szcenírozódnak – mentális és fizikai értelemben egyaránt – a gyakori albrételeváltások, ahogy a nevelődési narratívában kiemelt fontosságú Budapestre költözés is (többször látjuk a két város között közlekedő Termannt). Az utazás, ahogy az irodalmi alkotásokban mindig, belső, mentális utazás is: a szülőváros erős gesztusokkal kísért elhagyása („öklömet ráztam a vonatablakból Debrecen felé” [15.]) a gyermekkorral való leszámolás, az új, önálló élet megkezdése is egyben. Még inkább egymásba épül az utazás térbeli és lelki síkja a két novellában is bemutatott LSD-tripek esetében, amelyek hallucinációs térbeli és időutazással járnak (ezekről később bővebben lesz szó).

A novelláskötet a nevelődési regény, a művészregény és a bohémtörténet műfaji kódjait használja, prózanyelvét pedig a kilencvenes évek budapesti szlengjének és a századforduló irodalmának – elsősorban Szomory Dezső és Szép Ernő stílusának – imitációja határozza meg.¹¹ A két regiszter ironikus konfliktusa a kötet egyik leginkább előremutató sajátossága.¹² Az első novella indításának Krúdy-utalása is a századforduló irodalmának allúzióit kapcsolja az ezredvég világához: „Boldogult legénykoromban a Kopter izmait bámultam” (7.).¹³ Néhány jellemző példa a stílusra:

Szó se róla, torkig vagyok a lagymatag délutánokat betetőző ernyedte estékkel [...] a vérem se kerget vasárnap meg hétfő éjjel a vigalmi negyedbe [...] Nem hitványabb, nem esélytelenebb ez a két kopár estém, mint a megelőző öt, melyek szilaj lumpolással, mókával, kacaágással, paráználkodással telnek, rendszerint borgőz és szivarfüst átitatta falak között. (100.)

Csömörig jóllaktam a bérlemény párnás menedékében töltött napokkal is. *Únom*, igenis únom a délutáni postabontás görcsös szertartását [...] (101.)

Zákányos reggeleken átláthatatlan és veszedelmes volt az utcai élet. Gyakran csak délben bújtam elő bérelt zugolyomból, indítókává szürcsölése végett. (90.)

A Liget mellékén holland lunapark tanyázott akkoriban. (95.)

A századforduló szecessziós, pszichologizáló irodalmához társított képzetek, úgymint dekadencia, spleen, pesszimizmus, mind áthatják Térey novelláit. (Ismert Szomory iránti fiatalkori rajongása.¹⁴) A *Termann hagyományai* kísérleti prózapoétikájának¹⁵ kulcsa épp

¹⁰ Nemzedéki irodalomként értelmezi a kötetet Radnai Dániel Szabolcs: Térey hagyományai. Stílusimitáció, nemzedéki élmény és önéletrajziség Térey János prózájában, *Studia Litteraria*, 2022/3–4, 119–136.

¹¹ Uo., 124.

¹² Vö. Keresztury Tibor: Végjáték-hangulat, *Népszabadság*, 1998. február 28., 29., és Németh Gábor megjegyzésével: Angyalosi Gergely, Bán Zoltán András, Németh Gábor, Radnóti Sándor: Irodalmi kvartett. Térey János *Termann hagyományai* című könyvéről, *Beszélő*, 1998/3, 108–112., 109.

¹³ Radnai, i. m., 123.

¹⁴ Térey János: Páriz! Páriz! Szomory Dezső avagy a megrendülés, in: Térey János: *Teremtés vagy sem. Esszék és portrék, 1990–2011* (Libri, Budapest, 2012), 13–34. Térey hagyatékában számos Szomory-kötet, jóformán a teljes életmű megtalálható. Köszönöm Pogrányi Péternek, hogy a debreceni Méliusz Juhász Péter Könyvtárban őrzött, egyelőre feldolgozatlan hagyatékba betekintheztem.

¹⁵ A kísérleti prózáról lásd Bényei Tamás: A kísérleti regény, in: *Az angol irodalom története, 7.: Az 1930-as évektől napjainkig. Második rész*, szerk. Bényei Tamás, D. Rác István, Friedrich Judit (Kijárat, Budapest, 2022), 27–43.; Bényei Tamás: A nyolcvanas évek prózafordulata és az „angol posztmodern”, uo., 174–206.

abban rejlik – a prózanyelv iróniájával párhuzamosan –, hogy a századvégi, pesszimista hangoltság és világnézet az elbeszélések tulajdonképpeni cselekményét nem jellemzi. Hiszen semmi tragikus nem történik a hősökkel, buliznak, utaznak, egyetemre járnak, verseket írnak, mégis minden esemény a felstilizált, dekadenciával társított kifejezőmód szűrőjén keresztül tárul az olvasó elé. Ugyanakkor ami valóban tragikus Termann hagyományai közül – anyja halála, apja skizofréniája, nagybátyjával való konfliktusa –, annak leírása stílusosan elkülönül: a novelláskötet alaphangoltságától: ezeket a minden íróniától mentesen leírt epizódokat mély tragikum és drámaiság jellemzi (*Termann merül*).

A *Termann hagyományait* megelőző két fontos verseskötet (*A természetes arrogancia*, *A valóságos Varsó*) darabjaira nemegyszer utalnak a novellák.¹⁶ A versekkel ellentétben azonban a novellákban a hely- és időjelölések a novelláskötet első felében mindig egyértelműen rögzítettek. Például: „Nyolcvankilenc augusztusában, mikor elhagytam bölcsőhelyemet, hogy a fővárosban legyek tanárjelölt” (15.); „Februári péntek, hét, Savoy, 1990” (42., kiemelés itt és minden további idézetnél az eredetiben); „Kolozsvár hideg volt és rendkívül sáros 1992 novemberében” (55.). Ezek a deiktikus gesztusok a naplószerűség felidézésével a szövegek „személyességét”, az identitás kialakításán végzett munka középpontba állítását hangsúlyozzák.¹⁷ Később látni fogjuk, hogy amint a sajátos, töredékes *Bildung* során a főhős tudata és világa mentális értelemben jelentősen kitágul, az ilyenfajta jelölők eltűnnek vagy nem referencializálhatók, és az elbeszélés módja egyre kevésbé kronologikus.¹⁸

„Pest nem fog megváltani” – mondja Termann, néhány héttel a fővárosba költözése utáni keserű tapasztalatként (16.). És a továbbiakban is a fővárosi milióval szemben kritikus megszólalások vannak túlsúlyban. Budapestet Ady nyomán¹⁹ Átokvárosnak nevezi (41., 97.), és a nagyvárosi élet körülményeivel gyakran elégedetlen: „Pesten nem lehet emberi tempóban közlekedni” (93.); „Gyilkos zebra egy bizonyos *Piknik-büfé* előtt, a leghetlenebb forgalmi renddel Pesten” (90.); „az ordenáré Pest” (97.). A pesti oldal viszont még mindig jobb, mint a budai: „A budai vendégségtől óvjon meg a jóisten. Budán mindig tengeribetegség, sőt, honvágy gyötör” (97.).²⁰ A személyiség építésében ugyanakkor kiemelten fontos a fővárosi közeg. „Az utóbbi években belakott bérleményeim [...] a mostanára csöppet lehasználdott épületek [...] állandó kulisszául szolgáltak fővárosi fejlődésemhez” (99.). Vagyis az új, maga választotta élete térbeli és társadalmi környezetét egyértelműen kihívásként éli meg Termann, olyan nehézségként, amelynek legyőzése hozzájárul érett identitása kialakításához.

Az urbanisztikai érdeklődés a fiatal Termant is jellemzi. Megfigyeli és rögzíti a városi terek változásait az elbeszélő és az elbeszélte én idősíkjai közti időben: „Kakaós csigát veszek a földalatti végállomásán, van ott egy mozgóárus (*már nincs*)” (16.); „1992. szept-

¹⁶ Az önidézetek a versek gyakran enigmatikus kifejezőmódjától a referencialitás felé mozdulnak el, például: „A nyolcvankilences ős jelenetezése, az valami démoni. / Micsoda ősz. Ki fogja végigélni?” (15.) A *Túlutazni Varsót* című versben nyitottabb a szövegter, nem kifejezetten egy adott őszről van szó: „Micsoda ősz – ki fogja végigélni”. Hasonló Hedvig (Jadwiga) szerepeltetése is: míg a versekben több alakból összeálló szimbolikus figura, az elbeszélésekben konkrét női szereplő. A versek és novellák további összefüggéseiről lásd Bengi, i. m., 97–98.

¹⁷ Valószínűleg szerepelnek a novellákban Térey naplójából átvett szövegek, ahogy a *Boldogh-ház*, *Kétmalom utca* egyes részeiben is. A napló fennmaradt, nem kutatható.

¹⁸ Bengi, i. m., 98.

¹⁹ Lásd Ady *Költözés Átok-városból* című versét. A hatásos terminus Karinthy *Moslék-ország* című Ady-paródiájában is előkerül: „Hajh, Átok-város, Redves-ugar: / Pizok-hazám, mit kapaszkodsz belém?”

²⁰ Ironikus, hogy az *Asztalizenében* a Café Autodafé nevű vendéglátóhely, amely az egyik szereplő szerint a dekadens fiatalság törzshelye, a budai Királyhágó téren működik: „Éppcsak megvan a Café Autodafé: / Az olyan füstös, neoszob hely, / Égőszemű, tizenéves géniuszokkal...” Térey János: *Asztalizene* (Magvető, Budapest, 2008), 11.

tember 14-én Vargánya költözteti a Madách Imre útra. (1994 nyaratól sétálóutca díszburkolattal)” (55.). Leggyakrabban azonban a fővárosi helyek ábrázolását a személyesség határozza meg: a leírásokat a beszélő véleménye – gyakran ellenérzése – uralja, mint például a VII. kerület Csikágónak nevezett részéről szólva:

Liget-mellék, peremvidék, Csikágó. „A főváros bűzővezetének egyik legbűzősebb láncszeme”, ahogy egy ellenzéki estilap tollnoka nevezte a háború előtt. [...] A kerület szíve a Garay tér. Förtelmes piac dakotákkal, csikánó testvérekkel és kínaiakkal. [...] ha letelepedtem végre [a vendéglőben], bámulhattam mocskos függönyökön keresztül a mocskos Ligetet. (39.)²¹

Az idézett szakasz elején a Csikágó a Városligethez képest helyeződik el a beszélő mentális térképén és ítéletében, azt sugallva, hogy a – más novellákban is említett – parkhoz képest ez a városrész alacsonyabb rangú. Néhány mondattal később azonban a Liget jelzője is a „mocskos” lesz, tehát a korábbi összehasonlítás azonosítássá válik: minden, amit Termann maga körül észlel a városban, kisszerű és romlott. A városlakók is éppúgy, mint a házak és terek – de a Budapesten kívüli utazások esetében ugyanezt látjuk –, a telefonfülkét használók például, akik miatt Termann nem tudja felhívni barátait, „életem kerékkötői” (94.), de említhetjük a *Pánik* című elbeszélés kéregetőkre mondott gyalázkodásait is. Ezek az erősen lealacsonyító gesztusok a hős felnagyított, felstilizált, elhivatottságot, sőt kiválasztottságot magára vállaló, önróniától egyébként nem mentes önképének ellentéteiként működnek: a kellemetlen, mocskos városból Termann kimagaslik tisztaságával és tehetségével: „Nem sejtette senki a pinceodúk törzsvendégei közül, hogy *Termann én vagyok*” (38.).

Az említett két verseskötet epikus hátterével szolgáló látomásos, kiismerhetetlen, katonai konfliktussal és politikai elnyomással terhelt erőszakos világ²² az elbeszélések szövegében kétféleképp jelenik meg.²³

Elsőként mint elmejáték, később mint a tudatmódosítók által előidézett és vágyott hallucinációk közege. Az első esettel kétszer találkozunk, először a *Termann merülben*:

Hogy teljék az idő, elképzelttem, milyen lenne, ha időközben gazdát cserélt volna szülőföldem szép határa. Szolnok határváros. Vámvizsgálat a híd előtt. A Tisza vonala az új országhatár, azontúl idegen karhatalom vezetett be katonai közigazgatást. Húszpercenként tépik föl kupénk ajtaját az olajzöld egyenruhás biztonságiak, papírokat követelve. Végig esik. Döbbenet figyelem az ablak előtt sorjázó állomásokat. Nevüket idegen névre cserélték: Sâiâu, Chiş Uisalasâu, Sannicolaè de Turcesc, Carţag, Episcopia de Ládani, Sâbâslâu de Haiduc, Debreţin. Vigasztalannul fest a vidék a mocskos üveg mögött. A bombázás okozta romokat nem engedték eltakarítani. Ronda transzparens mindenütt. A fölszálló utasok ápolatlanok, magyarul nemigen mernek megszólalni. (19.)

²¹ Az „ellenzéki estilap tollnokától” idézett szakasz forrását nem sikerült azonosítani.

²² Lásd említett írásomat: „Warszawa/Dresden...”

²³ A novelláskötet egyik, *Café Autodafé* címen regényrészletként közölt előzményszövege egy teljes város kulisszáit és e város történetét is felépíti. A szövegből néhány passzus változatlanul, más részek nagymértékben átdolgozva kerültek a *Termann hagyományai*ba. A részlet Kemény István *Az ellenség művészete* című regényének erős hatását mutatja (az enigmatikusként felmutatott világépítés mellett például a különböző elbeszélői nézőpontok és narrációs módok – tudatfolyam, napló, fiktív újságcikkek – váltakoztatásával). Lásd Térey János: *Café Autodafé*, *Magyar Napló*, 1993/14, 7–13.

Aztán a *Café Autodafé*-ban:

[Termann] Kedvenc játéka a folyami átkelés. Pestet megszállták, új hatalom trikolóriját paskolja az eső a Margit-hídon. A Helytartótanács rendelete szerint helybéli lakos egy héten kétszer kelhet át a balpartról a jobbpartra és viszont. A hatóság csupán akkor tesz kivételt vele, ha munkahelye a túlparton van. [...] Az átlépéshez szükséges irat neve: átkelőjegy. A hidak előtt félórát áll a villamos. Utasait szemérmetlen motozásnak vetik alá, mielőtt a jegyeket érvényesítenék. (46.)

A *Termann hagyományai* Nagy Atilla Kristóftól való fülszövege szerint a novelláskötet „műfaji megjelölése: Lábjegyzet. [...] Mihez? Prózaí adalék a korábban megjelent négy verseskötethez?” A kritikák közül nem egy éppen így, a versekkel teremtett összefüggéseket kutatva értelmezte az elbeszéléskötetet.²⁴ A megszállás alatt álló város ábrázolásának eltérése azonban erősebben hívja fel a figyelmet a két műcsoport különbségeire. A versekben a labirintikus, fojtogató városi és mentális környezet, a térben és időben meghatározhatatlan, politikai elnyomás alatt nyögő világ nyomainak töredékes ábrázolása a szövegek alapvető poétikai szervezőelve, ebben a két novellában ugyanakkor a referenciálisan olvashatóként bemutatott budapesti, debreceni és varsói helyszínek személyes érdekessé tételének játékos eszköze. A *Termann* novelláinak világa nem kevésbé erőszakos, mint a verseké, ám ez az erőszak nem kiismerhetetlen és nem elnyomó hatalmaktól ered, hanem a főhős lelki világát és társaihoz fűződő viszonyát jellemzi, ahogy Németh Zoltán írja: „Minduntalan az erőszak képeivel szembesülünk [...] az emberi kapcsolatok egy posztkommunista ország kezdődő vadkapitalizmusának analógiájára épülnek fel.”²⁵

Az a fizikai és mentális tér, amelyben Termannék élnek, tele van ugyan agresszióval (telefonbetyárkodástól kezdve sértegetéseken át a műemlékkrongálásig), mégis a maga valójában kiismerhető, sőt, megunható („Csömörig jóllaktam a bérlemény párnás menedékében töltött napokkal is. *Unom, igenis unom*” [101.]), és éppen ezért van szüksége Termann-nak a látomásokra („Hogy teljék az idő, elképzelttem”, „Kedvenc játéka”). A látomások nem uralják a környező világ befogadását, korlátozott érvényűek: mindkét fenti példában egy-egy bekezdést töltenek ki, előtte és utána Termann saját, referencializálható, konkrét világának dolgairól értesülünk. A két példa ugyanakkor különbözik abban, hogy az első történelmi eseményekre utal (az 1919-es magyar–román háborúra), vagyis „mi lett volna, ha?”-gondolatkísérletként kereteződik, a másik viszont sosem volt történelmi szcenárió-t olvas rá a város kortárs tereire. Egyik sem jelent egzisztenciális vagy politikai fenyegetést a beszélő számára, míg a versekben nagyon is ez az érzés dominál. Ez a különbség aláhúzza a novelláknak a korábban idézett szerzői visszaemlékezésben is programként szereplő „személyességét”, vagyis azt, hogy a *Termann hagyományai* nem művészi világépítésben, hanem elsősorban – csaknem kizárólag – a főhős tudatának bemutatásában érdekelt.²⁶

A városviziók a kötet második felének szövegeiben kábítószeres segítségével élhetőek át. Ez a változás a kötet nevelődési történetként való olvasása²⁷ számára ahhoz a belátáshoz juttat, hogy a hős identitásának stabilizálása érdekében egyre komolyabban vett beavatási szertartásoknak veti alá magát. A Debrecenből Budapestre költözés, a Budapesten

²⁴ Például Keresztury, i. m., illetve Angyalosi – Bán – Németh – Radnóti, i. m.

²⁵ Németh Zoltán: A referencialitás temporalitása (Az 1989-es fordulat prózába írása kelet-közép-európai irodalmakban), in: Uő.: *A széttartás alakzatai. Bevezetés a „fiatal irodalom” olvasásába* (Kalligram, Pozsony, 2004), 9–26.

²⁶ Mielőtt átírta volna, épp a „túlzott alanyiség, kibeszélő modor” miatt tagadta meg Térey a novelláskötetét. Térey János: Mászhoz nem nagyon értek. Ménesi Gábor interjúja [2006], in: Térey, *Szükséges fölösleg*, i. m., 105–111., 107.

²⁷ Vö. Bengi, i. m., 103.

belüli albérletváltások, a baráti és szerelmi kapcsolatok mind ebbe a vonulatba illeszkednek, Termann mindegyikben sikerre, uralomra törekszik, ahogy a város megismerésének, „bevételének” is ez a célja.

Két egymással összefüggő elbeszélés, a *Próbaút* és *A mézeshét* ír le LSD-tripeket. Ezek annyiban hasonlítanak az elmejátékokhoz, hogy meghatározott, nagyjából előre kiszámítható időre terjednek ki, és a hatás elmúltával a hős – remélhetőleg – visszaülleszkedhet addigi megszokott világába. Felforgató hatásuk tehát kiszámíthatóan korlátozott. A magyar irodalomban nem gyakori a kábítószeres élmények ábrázolása,²⁸ aminek egyik oka, hogy a tudatmódosítók kiváltotta hallucináció eredendően nem nyelvi természetű élmény. „A pszichedelikus diskurzusban szinte közhely, hogy az így létrejött állapotokat nagyjából lehetetlen leírni olyanok számára, akik nem élték át azokat [...] a szöveg mindig le van maradva egy lépéssel a hivatkozási pont [a pszichedelikus élmény] mögött”.²⁹ Az LSD-trip a használók egybehangzó tanúsága szerint kizárja a koncentrált irodalmi alkotómunka lehetőségét. Mégis számos pszichedelikus élményt megörökítő irodalmi mű játszik el az egyidejűséggel, vagyis azzal, hogy az olvasott szöveg valós időben rögzíti a megváltozott tudatállapotban átélteket.

A két pszichedelikus Termann-elbeszélés közül az első, a *Próbaút* cselekményét egy másik novella címe foglalja össze: *Edzés a mézeshetekre* – hiszen a *Próbaút* valójában *A mézeshét* előzményszövege. Termann nagy gesztusokkal készül az utazásra, ami felkészülés a még nagyobb, varsói utazásra – ami ebben az esetben tudatmódosítóval elért mentális, spirituális, időben és térben való utazást jelent.³⁰ A kábítószeres trip élménye, és főként hogy azt egyedül hajtja végre a hős, fontos személyiségépítő elemként, önmagára kirótt és maga által celebrált beavatási szertartásként jelenik meg:

Nagykorúságom első komoly bizonyítékát fogom fölmutatni, amikor a késő délutáni órákban *egyedül* kezdem meg az utazást. Ragyogó cáfolat lesz irigy pályatársaim bírálatainak ellenében. (58.)

Magam miatt utazom, önös érdekből. (59.)

A kábítószerezést a beszélő nem spirituális élményként fogja fel, és nem romantizálja a drogfogyasztást, a neki tulajdonított fontosság és a trip személyiségformáló erejével szembeni elvárások ereje ugyanakkor a romantika utazástoposzáinak elemeit idézi fel.³¹ Az utazásként szcenírozott pszichedelikus trip megtervezése („Ezek fölkészülésem órái”) magában foglalja a városi térnek az érzéki benyomásokra gyakorolt hatásával kapcsolatos ígéretyeket is:

Akarom továbbá, hogy veszélyérzetem legyen békésnek ismert budapesti gócheleken. Érhessen tetten bárki bármely állomásomon. [...] Lássanak útközben gyarlónak és ügyefogyottnak. [...] Acélból vagyok ügyis. Éjjelre túlleszek a próbaút göröngyös szakaszán. Megmutatom ép testemet a pirkadatnak, és bajnok lesz a nevem. (58.)

²⁸ A – talán a téma társadalmi tabusítása miatt – rendkívül kevés számú magyar szakirodalomból e tárgyban kiemelkedik: Sebestyén Attila: Lucy ül a fűben. Irodalom- és kultúrtörténeti kollázs drogokról és drogmediumokról, *Debreceni Disputa*, 2007/6, 4–10.

²⁹ James Riley: The Spiderhood. Psychedelic Literature, Literary Psychedelia and the Writing of LSD, in: *British Literature in Transition, 1960–1980: Flower Power*, ed. by Kate McLoughlin (Cambridge University Press, Cambridge, 2019) 182–196., 188.

³⁰ Kábítószerek és utazás kapcsolatáról az irodalomban lásd Lindsey Michael Banco: *Travel and Drugs in Twentieth-Century Literature* (Routledge, New York–London, 2010), különösen: 1–31.

³¹ Uo., 20.

Az LSD-utazáshoz társított határozott elvárásokat tükrözi a sok felszólító módú ige és a később is visszatérő „akarom” kifejezés. A „veszélyérzet” akarása nem más, mint a korábban maga szórakoztatására kitalált háborús szcenáriók érzékibb átélésének vágya. Azt is határozottan rögzíti a beszélő, hogy milyen térben fog végbemenni a trip: „Nem fogok kilépni a Budapest-táblák köréből. [...] A középpont meg a végpont is fővárosi helyszínek. *Betépve* is rájuk fogok ismerni” (59.). A felkészülés leírásában a kábítószerhez minden eleméhez az utazás metaforikája társul: a bélyeg „útiokmány [...] tízórás útra följogosító átszállójegy” (59.). Az átszállójegy azonban rövidesen Budapesten kívülre repíti Termant: miután egy terézvárosi udvaron halvásárba ütközik, eszébe jut: „A Visztula pontosan két megállónyira van a miniatúr, Teréz körúti halpiactól. Erre jöttem rá abban az udvarban” (60.). A folytatásban tipográfiaileg elkülönítve, zárójelek közé tett bekezdésekben Varsó látomás szerepel, amely bár kábítószeres hallucinációnak tűnik, ugyanis éppúgy jelen időben szólal meg, mint a novella többi része, valójában a trip során Termant eszébe jutó emlékek sorozata, tehát nem maga a hallucináció. Hiszen egyrészt a novella elején azt mondja, „[d]ecemberi tavaszban” (59.) indul útnak (noha ez a megfogalmazás az enyhe időjárás mellett az idő- és térkoordináták szétszúsását is előlegezheti), itt, a Visztulapartra gondolva „forró varsói október”-t emleget (61.), másrészt míg a felkészülés során hangsúlyos, hogy egyedül fog LSD-zni, a zárójeles bekezdésekben sorra tűnnek fel a többi novellából is ismerős barátok. Ezek a beágyazott szakaszok tehát korábbi, közös kábítószerkezések emlékei, amelyekben a helyszínek fluidok, a tér elemei mozognak: „A Somo gyi Béla utcában bejött a Viziváros” (61.); „A Mátyás-templomon kőszent bólint” (61–62.). A zárójelbe tett emlékek után tér vissza a szöveg Termant magányos útjának tudatfolyam-elbeszélésére, amelynek legfontosabb, visszatérő eleme a beszélő saját identitásának felnagyítása: olykor paranoiáig menően hiszi, hogy mindenki őt figyeli: „Mindenkinek itt poharazik, aki féltékeny legénykorom parányi sikereire” (62.); „Távolai sarkokban húzzák meg magukat a Termant-rajongók” (63.).

A pszichedelikus szerek okozta hallucinációk nyelvi megformálásában jóval előremutatóbb novella *A mézeshét*. Egyrészt azért sikerültebb, mert a tér- és időkoordinátákat folyamatosan egymásba csúsztatja, vagyis a módosult tudatállapotot hatásos narrációs eszközökkel imitálja, másrészt pedig mert intertextuális utalásaival is hasonló, többirányú kapcsolatokat hoz létre. Térey hagyatékában több, a varsói gettóról szóló kiadvány található, de a novella motívum- és szövegátvételei két riportkönyvből: Hanna Krall *Egy lépéssel az Úristen előtt*, illetve Kazimierz Moczarski *Beszélgetések a hóhérral* című munkáiból származnak.³² A magyarul egy évben megjelent kötetek a két szembenálló fél nézőpontját közvetítik: Krallé a varsói gettófelkelés egyik vezetőjével, Marek Edelmannel készült interjú alapján írt megrázó és szembesítő erejű visszaemlékezés, Moczarskié, az ellenálló Honi Hadsereg tisztjéé pedig a gettófelkelést leverő SS-altábornaggal, Jürgen Strooppal közös börtöncellában folytatott beszélgetések utólagos rekonstrukciója.³³

A mézeshét – ahogy, mint említettem, számos más LSD-témájú irodalmi alkotás is – a pszichedelikus élmény és az írás létrejötte egyidejűségének illúzióját igyekszik fenntartani. A kábítószer fogyasztásának megjelenítésében pedig nyoma sincs a – főleg az 1960–70-es évek amerikai alkotásaira jellemző – ellenkulturális és ezoterikus jelentésadásnak,

³² Hanna Krall: *Egy lépéssel az Úristen előtt*, ford. Gimes Romána, utószó Kovács István (Európa, Budapest, 1981); Kazimierz Moczarski: *Beszélgetések a hóhérral*, ford. Gimes Romána, előszó Kovács István (Európa, Budapest, 1981).

³³ Fontosabb átvételek a két könyvből a „háromféle Varsó” közül a legerősebb hatású LSD-bélyegnek, a vörösnek a leírásában találhatók. Krall könyvéből: az égő kefégyár képe (107.), „bunkerből csatornába” (49.), ciánkáli (15.); Moczarskitól: a Míla utcai bunker (265.), az erkélyről kiugrás motívuma (229., 255.). Moczarski könyvére egyébként több más Térey-műben is találhatók utalások (*A valóságos Varsó* kötet LVIII. *Özvegység Völgye* című verse; a *Tulajdonosi szemléletből az Aleja Róz* és a *Sütkérezés*; az *Ultrából a Pillantás*).

ahogy a tudatmódosító szerek romantizálása is teljességgel hiányzik. Az LSD-zés itt a tudatműködés kitágításának eszköze, aminek célja kifejezetten az egyéni tudásszerzés és személyiségépítés (hiába van Dezsőnek útítársa Jadwiga személyében).

A tizennégy rövid egységből és egy epilógusból álló elbeszélés első fejezetének címe, a *Tájvesztés* jellemzi a kötet leginkább kísérleti poétikájú darabjának idő- és térkezelését, amit Bengi László „az elválásuk pillanatában szinte azonnal egybe is fonódó, szétválaszthatatlanul keveredő, egymásra vetítődő és egymásban tükröződő síkok rögzíthetetlen mozgása”-ként írt le.³⁴ Ahogy Banco írja már idézett könyvében, „a térérzékelés kábítószerek általi megváltoztatása gyakran olyan tér kialakításához hasonlít, amelyre a tudat rávetíthető”.³⁵ Így van ez *A mézeshét*ben is: Varsó szimbólum és helyszín, ám eldönthetetlen, hogy Termann és Jadwiga Budapestről „utaznak”-e a lengyel főváros címerébe emelt jelképét, a szirént (hableányt) ábrázoló LSD-bélyegekkal, vagy már eleve Varsóban vannak, és utazásuk az idősíkok között zajlik. A novella nyitánya az elpusztított várossal és a hős instabil identitásával szembesít: „Azt a bizonyos Varsót, ahol ember lett belőlem, kitörölték az atlaszokból” (65.). A kábítószer tehát lehetőséget ad a tudatműködés olyan fokú kitágítására, hogy Termann érzéki úton is megtapasztalja a háború előtti Varsót, amit addig a „józan” képzelet munkájával, tanulás és irodalmi alkotások útján teremtett meg (a novella első két mondata erre az előzetes tudásra is utalhat: „Föl tudnám sorolni összes valahavolt villamosvonalait. Térkép nélkül is eligazodnék bármelyik viharvert peremkerületében” [65.]).

A jelzőlámpa színeivel jelölt „háromféle Varsó” – amelyeket *A valóságos Varsó LI. A védő és védenecé* című verse is szerepeltet – a város történetének különböző korszakait és a háromféle, eltérő hatóanyagú drogot jelenti. Termannék a leggyengébbet, a háború előtti scenáriót ígérő zöld Varsót akarják bevenni (az elfogyasztás és az elfoglalás értelmében is), de valószínűleg mást, kiszámíthatatlanabb hatású szert kapnak („Ez nem a zöld Varsó, ez legalábbis a sárga.” [74.]), ami részlegesen magyarázhatja a narráció konfúz jellegét, mivel láthatóan a narrátor számára is váratlanul következnek egymásra az események. Nemcsak a különböző idősíkok, hanem a mentális és az időbeli utazás is egymásba íródik. „Sehol a Szász-kert. A promenád hársfái: sehol” (74.) – vagy azért nem látják ezeket, mert nincsenek ott, elpusztultak a háború során, vagy mert a hallucinogén más látványokat vetít eléjük. Az ezt a megfigyelést követő fejezetek (12–14.) a trip lecsengését, a lassú kijózanodást imitálva az addigiakkal szemben lineárisan szerveződő cselekményt írnak le, az évtizedekben mérhetőre tágított időből kiszakítva a novella címében is jelölt egy hetet, 1941 karácsonyától újévig.

A szilveszteri összejövetel jelenete, ahogy arra Daniel Warmuz felhívta a figyelmet, Mary Berg varsói gettonaplójából emel át kissé megváltoztatva részleteket.³⁶ A gettó mindennapi életére vonatkozó adatok (topográfia, mozi- és színházműsor, kávéházak neve, egyéb intézmények, helyszínek és személynevek) mellett két esetben a novella kapcsolatba is lép a Berg-naplóval.³⁷ Nem egyszerűen szövegátvételtől van szó, hanem a fordított irányú szövegátvétel illúziójáról: Termann *beleírja* magát Berg szövegébe. Az első, rövid

³⁴ Bengi, i. m., 99.

³⁵ Banco, i. m., 28.

³⁶ Daniel Warmuz: Węry, *Twórczość*, 2020/6, 159–161., 160. (A megtévesztő cím ellenére az esszé Térey életművéről szól. Ugyanitt *A valóságos Varsó* című vers is olvasható Warmuz fordításában: *Warszawa bez żużeln.*)

³⁷ Az eredetileg angolul írt, 1945-ben az Egyesült Államokban megjelent visszaemlékezés magyar kiadása, amelyből Térey idéz: Mary Berg: *Napló a varsói gettóról*, ford. Gimes Romána (Európa, Budapest, 1990). Ez a kötet ugyancsak fennmaradt Térey hagyatékában. *A mézeshét* lengyel fordításában (Térey János: Tydzień midowy, ford. Daniel Warmuz, *ha!art*, 56. sz. [2016], 78–85.) az átvett szöveghelyek a napló lengyel kiadásából valók: Mary Berg: *Dziennik z getta warszawskiego*, ford. Maria Śalapska (Czytelnik, Warszawa, 1983).

példa azzal kapcsolatos, hogy a naplóíró a május 1-jei és 3-ai, a megszálló náci által betiltott ünnepekről (utóbbi lengyel nemzeti emléknap) a gettón kívülről érkező hírek alapján tudósítja: „Valaki egy csokor virágot tett az Ismeretlen Katona sírjához”.³⁸ A Térey-szöveg azonban tudja, ki volt az. A novella női főszereplője, Jadwiga mondja: „Mennyire hitetlen voltam Termann-nal kapcsolatban. Mit mondjak, nem néztem volna ki belőle, hogy virágot fog csempészni az Ismeretlen Katona sírjára” (71.).

A másik eset hosszabb szövegátvétel. Balra *A mézeshét* szövege, jobbra Berg naplója:

A folytatásról annyit tudok, hogy bulihiénák voltunk egy Sienna utcai összejövetelen. Bizonyos Miriamra kellett hivatkozni az ajtóban.

[...]

Tucat lánynak és fiúnak lettünk bemutatva. Bútorok alig voltak a lakásban, a szülők már átrámoltak a nagy gettóba. Pezsgő helyett limonádé, süti helyett szendvics a „büdöskéből”.

Miriam meggyújtotta az asztalon a kis karbidlámpát. A beszélgetéstől nem hallatszott a láng sistergése, de a kiömlő gázt egyre erősebben lehetett érezni a szellőzetlen szobában.

Éjfél körül láttuk, hogy a láng vészjósloán keskenyedik. Miriam elfelejtett karbidot venni az ünnepekre. Egy Harry nevű fiú azzal vigasztalta, hogy most nagyon is illő sötétben köszönteni az újévet.

Dolek ránézett az órájára, és fölkiáltott: „Rögtön éjfél van!” Kórusban számoltuk a másodperceket. Mielőtt az óra elüthette volna a tizenkettőt, a lámpa keskeny lángja egyre hosszabbra nyúlt, s hangos sercenéssel aludt ki. Abban a pillanatban ütött tizenkettedszer az óra a Borromei Szent Károly templom tornyában. Miriam fölhúzta a fekete papírból készült elsötétítő rolót, hogy fényhez jussunk. Kint hó hullott, s a hold lassan úszott az erősen felhős égbolton.

Romek a pianínóhoz lépett. Óriási erőfeszítéssel kezdett bele Chopin *Gyászinduló*-jába. Hirtelen valaki azt kiáltotta: „Romek, nem játszánál valami mást?” Sosem tudta végigjátszani a *Gyászindulót*, és éppen ma éjjel kellett, hogy megsegítse a műzsája. (78–79.)

Előadás után a barátaim az együttesből azt ajánlották, hogy tartsuk nálam a szilvesztert. A szüleim már elmentek az új helyükre a Chlodna utcába, így zavartalanul tölthetjük az éjszakát. [...] Pezsgő helyett pedig szendvics volt a „büdöskéből”. Meggyújtottam az asztalon a kis karbidlámpát. A beszélgetéstől nem hallatszott a láng sistergése, de a kiömlő gázt egyre erősebben lehetett érezni a szellőzetlen szobában.

Az órák repültek, éjfél körül láttam, hogy a lámpa lángja vészjósloán kisebbedik, de én elfelejtettem karbidot venni. Harry azzal vigasztalt, hogy most nagyon is illő sötétben köszönteni az új évet.

Dolek váratlanul ránézett az órájára, és felkiáltott: „Rögtön éjfél van!” Egy pillanatilag néma csend volt. Romek odalépett a pianínóhoz, mikor a közeli templom tornyából idehallatszott az éjfél jelző gongütés.

Mielőtt az óra – miközben kórusban számoltuk a másodperceket – elüthette volna a tizenkettőt, a lámpa keskeny kis lángja egyre hosszabbra nyúlt, és hangos sercenéssel ki-aludt. Abban a pillanatban ütött tizenkettedszer az óra. A szobában sötét volt.. Fölhúztam a fekete papírból készült elsötétítő rolót, hogy egy kis fényt eresszek be. Kint világos hó hullott, s a hold lassan úszott a felhős égen.

Ebben a félhomályban láttam, amint Romek lassan a billentyűkre teszi a kezét. Óriási erőfeszítéssel kezdett bele Chopin *Gyászinduló*-jába. Mindenki hallgatott. [...]

Hirtelen valaki azt kiáltotta. „Romek, nem játszánál valami mást?” Sosem tudta végigjátszani a *Gyászindulót*, és éppen ma éjjel kellett, hogy segítse a műzsája. (125–126.)³⁹

³⁸ Berg: *Napló*, 145.

³⁹ A novellában említett Borromei Szent Károly-templom néhány oldallal később szerepel Mary Berg naplójában (128.).

Bármennyire a kilencvenes évek nyelvét idézi a „bulihiéna” szó, mint láttuk, a látomásban 1941 szilveszter éjjel járunk, és a szóban forgó Berg-naplórészlet is 1942. január 1-jei keltezésű. Termann a Berg által leírt buli vendégei közé írja magát és Jadwigát. A megérkezéskor „bizonyos Miriamra kellett hivatkozni”, és Termann kétszeresen is ezt teszi, amennyiben szövege az átvétel révén a Miriam Wattenberg néven született Mary Berg naplójára hivatkozik. Jelentőségteljes, hogy a dokumentumigényű naplóból nem a varsói gettó megrendítő nyomorúságát megörökítő valamelyik részletet dolgozza fel Térey szövege, hanem egy nyugodtabb, a körülményekhez képest felszabadult történet már-már humoros, anekdotaformájú elbeszélését (talán az egyetlen ilyen a Berg-naplóból). A szilveszteri ünnepély lecsengeti a korábban megtapasztalt konfúz Varsó-élmény feszültségeit, és az „új év, új kezdet” metaforája révén a kijózanodással párhuzamosan a továbblépésre is alkalmat ad Termann számára.⁴⁰

A kötet záródarabja, a *Fércmű*, noha narrációja és motívumkezelése inkább széttartó, mintsem *A mézeshé*hez hasonlóan izgalmasan kísérletező, nemcsak a nevelődési történetív (nyitott végű) zárlatát adja, hanem a térkezelés tekintetében is eljut az első novellák erősen referenciális, „személyes” ábrázolásmódjához képest a túoldalra. A varsói helyszíneket – számos kerületet, utcát, kávéházat – megidéző szövegben a lengyel főváros topográfiája és Termann ottani mozgása olyannyira inkoherens, hogy Varsó neve egyre üresebb szimbólumként értelmezhető. Az eggyel ez előtti novellában (*Edzés a mézeshetekre*) Termann az „Átokvárosból” történő kivonulására készül, így feltehető, hogy valóban elhagyta Budapestet. Ám a *Fércmű*ben olyannyira nincsenek lehorgonyozva az idő- és térkoordináták, hogy a szöveg nem olvasható másképp, mint hogy az elbeszélő valójában varsói helyekre írja bele a – feltehetően máshol, mindegy, hol megesett – epizódokat. Varsó minden, a hős által valaha bejárt helyet magába sűríti: ha Termann felfogható szerzői alteregófigurának, akkor ez a Varsó a biográfia tereinek alteregója. Az életmű utolsó, a referencialitás maximumához az önéletrajzi vallomások írásmódjával közelítő darabja, a *Boldogh-ház, Kétmalom utca*⁴¹ felől olvasva ez még egyértelműbb. „Eszembe jutott négy olyan hely, ahol legalább tíz éve nem fordultam elő”, olvassuk a novella felénél (106.), és a rákövetkező, varsói helyszíneket soroló lista elemei közül három is azonosítható a memoárból: egy debreceni és két budapesti epizódban.⁴²

A *Fércmű* – talán a címe is erre utal – számos szöveget megidéz.⁴³ A varsói gettó folklorján (*Geto Lider*)⁴⁴ és cím szerint említett könyveken kívül egy The Cure-dalszövegrészlet

⁴⁰ Szintén Mary Berg naplójából származik a novella legtöbb gettóbeli utca- és személyneve (például a Hirschfeld [vagy Hirszfeld] kávéház, Helena Ostrowska énekesnő, Weisman-tánciskola, Új Kamara és Femina színházak, „Harc a spekuláció ellen” bizottság, Sienna és Chłodna utcák, Leszno utcai bíróság stb.).

⁴¹ Térey János: *Boldogh-ház, Kétmalom utca: Egy cívis vallomása* (Jelenkor, Budapest, 2020). A továbbiakban: *BH*.

⁴² „A Mickiewicz utcai iskola földszintje, ahol indigókék köpenyben kakaóztam” – „Ott kakaóztunk a büfében az indigókék köpenyünkben [az Eötvös utcai iskolában]” (*BH*, 78.); „Marszałkowska utcai szoba, ahol először aludtam Varsóban, s ahol a *Gázlángot* néztük anyámmal. Hidegtelelős volt benne az Ingrid Bergman.” – „anyám nővérénél [...] egy Rákóczi úti gangos, palaszürke bérházban [...] aludtam először Budapesten [...] A *Gázlángot* néztük [...] A film hidegtelelős és háborzongató hangulata elbűvölt” (*BH* 276., 279.). A negyedik helyszín („A tábortábori harcerez [lengyelül: cserkész]-tábor büféje, ahol rácsúsztam a rostos őszilére”) a csillebérci tábort idézi (*BH* 321–322.).

⁴³ Az itt említetteken kívül a novelláskötet más szövegek közti kapcsolatait tárgyalja Angyalosi – Bán – Németh – Radnóti, i. m.

⁴⁴ Az archív felvételeket tartalmazó, a gettóban énekelt vagy ott született lengyel és jiddis nyelvű dalokat tartalmazó, Térey hagyatékában fennmaradt kazetta: *Pieśni getta / Geto Lider*, Vega, 1991. *A mézeshé* szilveszteri jelenetében elhangzó *S'brent* című dal is szerepel rajta.

fordítását is olvashatjuk (104.). Termann az egész elbeszélés során Helena nevű szeretőjétől búcsúzik, vagy rá emlékezik vissza, és ilyen hangulatban veszi kézbe „Slowacki levelezését azon a helyen, hogy »Elmúlik az élet, édes Helenka, biztosan elmúlik, és aztán már minden mindegy.«” (105.) Az idézet forrásában Helenka helyett Ilonka olvasható, szerzője pedig nem a lengyel költő, hanem „Desiré”, azaz Kosztolányi Dezső, aki leendő feleségének írta e sorokat.⁴⁵ Ez az átsajátító szövegátvétel arra mutat rá, hogy a *Termann hagyományai* végére, a hős identitáskeresésének végére (?) minden valóságvonatkozás illuzórikussá, minden tulajdonnév szimbolikussá, valami mást helyettesítővé válik. Dezső végre önmaga lett, de minden más bizonytalanabb, mint valaha.

⁴⁵ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, s. a. r. Réz Pál, Kelevéz Ágnes, Kovács Ida (Osiris, Budapest, 1998), 325. sz. levél, 233–235., 235.